

MEGJEGYZÉSEK THEODOROS SYNKELLOS KONSTANTINÁPOLY
AVAR OSTROMÁT TÁRGYALÓ SZENTBESZÉDÉNEK PÁRIZSI
KÉZIRATÁRÓL

A Magyarországon megtelepedett avarság és Bizánc történetének egyaránt egyik legdrámaibb pillanata az a tíz nap /626 jul. 29–aug. 7/,¹ amidőn a kagán szláv, bulgár és gepida segédcsapatokkal óriásira duzzasztott serege az európai oldalról támadja Konstantinápolyt, a Bosporos ázsiai partján pedig II. Chosroes generálisa, Sarbaraz táborozik készen a nomád fejedelemmel való fegyveres együttműködésre; ugyanakkor a keletrómai hadak virága élén Hérakleios császárral messze-messze jár a halálos veszedelemben forgó fővárostól, hogy a Sassanida birodalom szívébe nyomuljon. A sorsdöntő napoknak két kortárs szemtanútól származó prózai leírása maradt ránk:² az egyik a Husvét-krónika /*Chronicon Paschale*/ ismeretlen nevű szerzőjétől való,³ a másik pedig Theodoros Synkellostól, aki személyesen vett részt a kagánhoz küldött békéltető követségben, s aki alighanem az ostrom visszaverésének egy esztendő évfordulójára /627 aug. 7-re/ írta homiliáját, hogy a császárváros megmenekülését az Istenanya csodájának tulajdonító polgárok jámbor hitét élessze.⁴

A képrombolás előtti korai bizánci prédikációirodalom eme jellegzetes és történeti forrásként különösen jelentős darabját két kézirat őrizte meg napjainkig.⁵ Mindkettőnek csak egy-egy kollációja áll a tudományos világ rendelkezésére. A „Codex Vaticanus Graecus 1572 saec. XI–XIII”⁶ válogatott részleteket tartalmaz a homiliából s olvasatairól A. Mai felületes publikációja nyújt tájékoztatást.⁷ A „Codex Parisinus Graecus suppl. 241 saec. X. a homilia teljes szövegét fenntartotta”⁸ s ennek lectioit L. Sternbach gondos, de néhány helyt mégis korrekcióra szoruló szövegkiadása tárja elénk.⁹ A Mai-féle közlés hibáit egy sajtó alatt lévő cikkben kísérlem meg helyesbíteni.¹⁰ Azokból a tanulságokból pedig, amelyek Sternbach kollációjának a felülvizsgálatából a szövegmegállapítást illetően adódnak, itt nyújtok első ízben némi mutatványt.

Előljáróban két megjegyzést szükséges tennem. A párizsi Bibliothèque Nationale szívességéből rendelkezésemre álló fotókópián revideálhattam Sternbach kollációját. Ám ez a kópia csak akkor jutott kezünkhöz Szegeden, amidőn Makk Ferenc francia fordítása és kommentárja¹¹ már nyomtatás alatt állott: így az *Opuscula Byzantina III.* kötete még nem használhatta az itt következő megállapításokat.

A IX–X. caput a történész számára kiemelkedő fontosságú. Ez az egyetlen kútfő, amely megbízhatónak tekinthető tájékoztatást nyújt a honfoglaló avar fejedelem, Baján két közvetlen utódjának a rokonai kapcsolatairól /Bajánt előbb egy idősebb, majd egy fiatalabb gyermeke követte a trónon s az utóbbi vezette Bizánc 626-os ostromát/.¹² Ebbe a részbe /X. caput/ tartozik két szónoki kérdés: mit meg nem tett /persze hiába/ a bizánci kormányzat a barbár uralkodó megbékéltetésére? A görög szöveg Sternbachnál így fest /p. 301, 26–28/: τί δὲ οὐ πέπραχε βασιλεὺς ὁ ἡμέτερος

τῆν ἐκείνου κακίαν κατευνάσαι βουλόμενος; ποῖον εἶδος εὐεργεσίας εἰς τὸν κύνα τοῦτον οὐκ ἐπεδείξαντο;

Minthogy az apparatus criticus /és a Corrigenda/ semmi megjegyzést nem fűz az utolsó szóhoz, azt kell hinnünk, hogy Sternbach a párizsi kézirat /F/ olvasatának tudta az ἐπεδείξαντο alakot. Ám a kódex fotókópiája /fol. 35^v col.II. v.26/ félreismerhetetlenül ἐπεδείξατο lectiot mutat s ez egybehangzik a Vaticanus /E/ textusával /mint ezt Mai kiadása és saját ellenőrző kollációm bizonyítja/. A szövegahagyomány tehát egyértelműen az egyes számú állítmány mellett szól. S ugyanezt támogatja a grammatika is. A két szónoki kérdés közül az elsőben a bizánci császár /βασιλεὺς ὁ ἡμέτερος/ az alany. A második kérdésben nincs kitéve alany, ami legsimábban úgy érthető, hogy itt is az előző modatbelivel azonos a cselekvő személy. A többes harmadik személyű igével bekövetkező alanyváltás, ha minden kötél szakad, megmagyarázható lenne persze úgy, hogy itt már nem csak magáról a császárról, hanem kormányának tagjairól vagy éppen általában a bizánciakról is megállapítja a békés jószándékot a prédikátor. Ám ez utóbbi magyarázat amolyan erőszakolt problémamegoldás, amelyre csak akkor fanyalodhatnánk, ha a szövegahagyomány egybehangzóan ἐπεδείξαντο volna. Ennek azonban, láttuk feljebb, éppen az ellenkezője az igaz. Végül a kézirati tradíción és a grammatikán túl a szövegösszefüggés logikája is az ἐπεδείξατο mellett szól. Az idézett két szónoki kérdésben s az azt megelőző és követő mondatokban nem az avar népnek, hanem fejedelmének az összeférhetetlenségéről olvasunk. A természetes így az, ha a barbár uralkodó békeellenességével a keresztény uralkodó /tehát a császár/ békeszeretetét állítja szembe Theodoros. S ez annál kézenfekvőbb, mert a basileus abszolút hatalmára épülő keletrómai államban a monarcha személyének az előtérbe helyezése önmagában véve is közkeletű jelenség, s ehhez képest a mi homiliánkban is mindig visszatér a császár dicsérete.

A XIV. caput elején arról szól a szerző, hogy Bonos patrícius, akire Hérakleios távozásakor fővárosa ügyeinek intézését bízta, buzgó tevékenységbe fogott az avarperzsa fenyegetés elhárítására. Ehhez kapcsolódik az a megállapítás, hogy az isten előtt az kedves, ha a hozzá oltalomért forduló nem tehetetlenkednek, hanem erélyesen, talpraesetten cselekszenek. Mindjárt bibliai példákkal is igazolja állítását a szentbeszéd írója: lám így történt ez akkor is, amidőn az Úr megparancsolta Józsuának, hogy cselet vetve induljon Ai városának az elfoglalására. Sternbach edíciójában /p. 303, 37–38/ a megfelelő mondat így hangzik: Οὕτω καὶ Ἰησοῦ τῷ Ναυῆ ἔνεδρα θέσθαι κατὰ τῆς Γαὶ πρòτερον ἐνετειλατο.

Minthogy sem az apparatus criticus emendációról sem a Corrigenda sajtóhibáról nem szól a passzussal kapcsolatosan, abból indulhatunk csak ki, hogy a mondat elejét a párizsi kéziratból /F/ származónak tekintette a kiadó. A Parisinus fotókópiáján azonban mást találunk: Οὕτω γὰρ οὕτω καὶ /fol. 38^r col.I v.3/, s ez megegyezik a vatikáni E kódex szövegahagyományával. A tradíció tehát teljes súlyával a hosszabb összehasonlító kifejezés mellett szól. S szövegjavítás itt nem lehet indokolt. Hiszen a szóismétléssel történő nyomatékosítás a homilia nyelvhasználatának egyik jellegzetes vonása. Példák: ὅτε δὲ ὅτε /L, p. 319,33/; τότε δὴ τότε /XXXIV, p. 312,16/; stb.

A szentbeszéd gyakran említi a Sarbaraz vezette perzsa sereget mint keletről-, a kagán avar hadát mint nyugatról érkező ellenséget. Ilyen összefüggésben olvassuk Sternbach publikációjában /XVII, p. 304,31/: Πρῶτος δὲ τοῦ πυρπολεῖν ὁ ἐκ ἀνατολῶν ἀπήρξατο βάρβαρος.

Mint hogy sem a kritikai apparátus, sem a hibajavítás az ἐκ ἀνατολῶν kifejezéssel nem foglalkozik, bizonyosra vehetjük, hogy a tudós kiadó azt F olvasataként iktatta szövegébe. Ám a Parisinus /fol. 38^v col. II v.2/ fotómásolatán jól olvashatóan ἐξ ἀνατολῶν áll /ugyanígy az E kéziratban is/. S homiliánk nyelvhasználata azt is világosan mutatja, hogy magánhangzó előtt Theodoros Synkellos a praepositiot következetesen ἐξ /és nem ἐκ alakban írta: ἐξ Ἀσίας ... ἐξ Εὐρώπης /XXIV, p.308,20/; ἐξ ἀνατολῶν /XXX, p. 310, 17/; ἐξ ἀνατολῶν, ἐκ δυσμῶν /XVI, p. 304,17/; stb. így tehát a feljebb idézett helyen a Parisinus valódi olvasata ἐξ írandó nem pedig ἐκ.

A XXXII. caputban a kagánnak az ostrom tizedik napján megindított általános – egyidejűleg szárazföldi és vízi – támadásáról hallunk. Ebben az összefüggésben olvasható Sternbachnál /p. 311,4/: αἶ τε γὰρ σάλπιγγες τὸ πολεμικὸν πανταχόθεν ἐσήμαινον καὶ βοῆς καὶ κραυγῆς ἢ πᾶσα πόλις κύκλῳ πεπλήρωτο. A kritikai apparátus szerint a Vaticanus olvasata πεπλήρωται következőképpen a szövegben lenyomatott igealak a Parisinusból való volna. A fotókópiák azonban ennek a tényállásnak éppen a fordítottját mutatják: az E lectioja πεπλήρωτο az F kódexé /fol. 44^v col.I v.4/ pedig πεπλήρωται. Bár homiliánk szövegmegállapításánál általános érvénnyel nem mondható ki, hogy ahol E és F eltér, mindig az utóbbit kell előnyben részesíteni, az adott helyen Theodoros Synkellos nyelvhasználatának a tanúsága feltétlenül ilyen eljárást sugall. Persze F valódi szövegére és nem a Sternbachtól tévesen neki tulajdonított lectiora gondolunk, amikor ezt mondjuk. Először is meg kell állapítanunk, hogy a szentbeszédíró az augmentum syllabicumot szabályosan használja minden megfelelő igealaknál, így a mediális és passzív praet.perf. esetében is /például: XXX, p. 310,21 ἐπετέπραπτο; XXXVI, p. 313,17 ἐπέπληστο. Tehát πεπλήρωτο alaktanilag elfogadhatatlan olvasat, azt legfeljebb emendálva ἐπεπλήρωτο formában vehetnénk számításba. Persze teljesen felesleges és indokolatlan az emendáció kiűjtését keresni az adott esetben. Homiliánkban gyakran fordul ugyanis elő praeteritum imperfectummal vagy aoristi indicativusszal párhuzamosan múltbeli történés vagy cselekvés jelölésére a praes.perf.; például πέπτωκε Βῆλ καὶ συνετρίβη Δραγῶν /XLVIII, p. 318,34/; πρῶφῆτα sc. Isaia ... θεότοκον ... τοῖς τοῦ νοός ὀφθαλμοῖς προτεθέασαι καὶ τοῖς προεκήρυξας ῥήμασι /LII, p. 320,26–27/; stb. így semmi akadály, hogy a párizsi kódex πεπλήρωται igealakját fogadjuk el a hiteles szövegagyományynak.

A szentbeszéd írója utal arra a jámbor hiedelemre, miszerint a bizánci matrózok Szűz Mária akaratóból húzódtak visszafelé, hogy az ellenséges csónokok éppen az ő /az istenanya/ blachernai templománál süllyedjenek el, semmisüljenek meg: ez is bizonyítsa, hogy kinek a csodás beavatkozása mentette meg a császárvárost a halálos veszedelemtől. Ebben az összefüggésben olvassuk Sternbach kiadásában /XXXIII, p. 311, 31–35/: ἡ παρθένος αὐτὴ τὴν οἰκονομίαν δεῖξαι βουλομένη τοῦ θαύματος, τὴν

ὑποχώρησιν τοῖς ἡμετέροις ἐκέλευσε ποιήσασθαι. ... ὥστε τοὺς βαρβάρους κατὰ τὸν θεῖον ναὸν αὐτῆς ... τὰ παντελεῖς ὑποστῆναι ναυάγιον.

Sem az apparatus criticus sem a Corrigenda nem jelez a κατὰ τὸν θεῖον αὐτῆς részlethez varia lectiot. Pedig a kódexek fotokópiái világosan mutatják, hogy csak E-ben áll a fenti szöveg, F /fol. 45^r col.I v.21/ ezzel szemben így szól itt: κατ' αὐτὸν τὸν θεῖον ναὸν αὐτῆς. Minthogy a szövegösszefüggés hangsúlyozni kívánja e ponton Blachernai Mária-templomát, mint a szláv fatörzscsónakok végső pusztulásának a színhelyét, az αὐτὸν nyomósító szó feltétlenül jól illik a kontextusba, sőt azt is megkockáztathatjuk, hogy egyenesen szükséges a mondanivaló megfelelő kifejezéséhez. Ehhez képest kell tehát Sternbach szövegét a Parisinus általa itt figyelmen kívül hagyott olvasata szerint kiegészíteni.

Az eddigiekben, úgy véljük, sikerült a párizsi kézirat új kollációjának a segítségével a Konstantinápoly avar ostromáról szóló szentbeszéd néhány részletének a szövegmegállapítását az egyetlen teljes kiadásnál, Sternbachénál kielégítőbben elvégeznünk. A most utolsóként megtárgyalandó esetben ennél többről van szó: Sternbach textusa grammatikailag teljességgel elfogadhatatlan, értelmetlen és pedig úgy, hogy még anakoluthiáról /nyelvtanilag következetlen, de lélektanilag megmagyarázható szerkesztésről/ sem beszélhetünk. A szónok egy főtémájától messze elkanyarodó kitérést tesz. Mivel a barbár hadak Mária csodatételének tulajdonított veresége az ostrom tizedik-, augusztusnak pedig a hetedik napján teljesedett be s a római augusztus a zsidók ötödik /ab nevű/ havával esett egybe, hosszadalmasan foglalkozik az 5, 7, 10 számok misztikus jelentőségével; ezenkívül Jeruzsálem egykori bukásainak /a babiloniak ill. Titus seregei által történt elfoglalásának/ a dátumait idézi fel és hozza kapcsolatba az avar támadás visszaverésének az időpontjával. Ez utóbbi fejtegetései közepette elismeri, hogy mindez csak elkalandozás az igazi témától; ez az elismerés azonban Sternbach kiadásában egy magában álló /főmondat nélküli/ s így nyelvtanilag torzó megengedő mellékmondat alakját ölti fel, az olvasóban bosszantó logikai hiányérzetet kelt /XXX, p. 310,11/: Ταῦτα γὰρ εἰ παρεκβατικώτερον εἴρηται s ezzel vége a mondatnak, a szöveg folytatása ide közvetlenül nem kapcsolódik.

Mindjárt logikussá, jól érthetővé válik azonban az idézett részlet, ha azt az öt szót is hozzávesszük, ami a Parisinusban /fol. 43^r col.II vv.5–6/ ott áll, de amit Sternbach /feltehetőleg a két εἴρηται miatt ugorva egyet az olvasásban/ kihagyott: οὐκ ἀπὸ τοῦ θεοῦτος εἴρηται. A mondat e kiegészítéssel a szövegösszefüggésnek jól megfelelően ezt az értelmet hordozza: „Ha ezeket kitérésszerűen mondtam is el, nem mondtam szükségtelenül /tehát feleslegesen/”.

Ennyit mutatványul a „Homilia de obsidione Avarica Constantinopolis auctore Theodoro Syncello” készülő új kiadásának a szövegmegállapításából, amelynek egyik bázisa a kézirati hagyomány revíziója lesz.¹³

JEGYZETEK

1. Az események történetének legkorszerűbb megbeszélései: *A. N. Stratos*: Byzantium in the Seventh Century I. 602–634, Amsterdam 1968, 173–196; *P. Barišić*: Le siège de Constantinople par les Avars et les Slaves en 626: Byzantion 24 /1954/ 371–395; *V. Grumel*: La défense maritime de Constantinople du coté de la Corne d’Or et le siège des Avars: Byzantinoslavica 25 /1964/ 217–233; vö. *I. L. van Dieten*: Geschichte der Patriarchen von Sergios I. bis Johannes VI. /610–715/, Amsterdam 1972, 13–21. Az események topográfiájához korszerű tájékoztatást ad: *R. Janin*: Constantinople byzantine, Paris 1964; *R. Janin*: Le siège de Constantinople et la patriarcat oecuménique /La géographie ecclésiastique de l’Empire Byzantin. Première partie/. Tome III. Les églises et les monasteres, Paris 1969.
2. Georgios Pisides „Bellum Avaricum” című elbeszélése szintén szemtanú alkotása, de költői mű lévén az írói fantázia a tényszerű adatközlés rovására érvényesül benne; kiadása olasz fordítással és részletes történelmi kommentárral: Giorgio di Pisidia, Poemi I. Panegirici epici a cura di *A. Pertusi*, Ettal 1960, 176–224.
3. Chronicon Paschale rec. L. Dindorfius, Bonnae 1832, vol. I pp. 716–726 /görög szöveg/, vol. II 491–493 /jegyzetek/. A szöveg legújabb francia fordítását adja Makk F. a lejjebb 11. jegyzetben szereplő kötet 59–66. oldalain.
4. A szerzőre vonatkozóan lásd: I. E. Καραγιαννόπουλος, Πηγαί Βυζαντινῆς Ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1971, 162; *Gy. Moravcsik*: Byzantinoturcica I., Berlin 1958, 294; *F. Barišić*: Fontes Byzantini historiam populorum Jugoslaviae spectantes I., Beograd 1955, 159–168; *G. Cankova –Petkova*: Fontes Graeci historiae Bulgaricae III., Sofia 1960, 41–55; *A. Kollautz*: Quellenbuch zur Geschichte der Awaren, Prag 1943/44 /gépírásos doktori disszertáció/, 147–162; B. Васильевский: Византийский Времниик 3 /1896/, 83–95; teljesen elhibázott, amit *H.–G. Beck* ír Theodoros Synkellosról: Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, München 1959, 545.
5. Egy harmadik kódexről is hírt ad Nicolaus de la Torre kézzel írt katalógusa, amelyet az Escorial könyvtárának kéziratairól összeállított, de ez a kötet elveszett, mielőtt még belőle szentbeszédünk kiadására sor kerülhetett volna; vö. *E. Miller*: Catalogue des manuscrits grecs de la Bibliothèque de l’Escorial, Paris 1848, 377 /n. 691/.
6. Leírását adják: Hagiographi Bollandiani et P. Franchi de Cavalieri, Catalogus codicum hagiographicorum Graecorum Bibliothecae Vaticanae, Bruxellis 1899, N° 1572; Bibliothecae Apostolicae Vaticanae codices manu scripti... Codices Vaticani Graeci 1485–1683. Recensuit *C. Giannelli*, Vatican 1950, N° 1472.
7. *A. Mai/us*: Nova patrum bibliotheca VI 2., Roma 1853, 423–437; a kiadás feltünteteti a margón, hogy melyik részlet a kódexnek mely foliumán /41^v – 74^r/ található.
8. Hagiographi Bollandiani et *H. Omont*: Catalogus codicum hagiographicorum Graecorum Bibliothecae nationalis Parisiensis, Bruxellis 1896, N° 241 Suppl.; *H. Omont*: Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque nationale et

- des autres bibliothèques de Paris et des Départements III., Paris 1888, Bibl.Nat. N° 241 Suppl.
9. Rozprawy Akademii Umiejetnosci. Wydzial filologiczny. Ser.II. t. XV /Cracoviae 1900/ 297–334, vö. 343–365. Ebből a kiadványból különlenyomat önálló paginálassal is készült: *Analecta Avarica composuit L. Sternbach*, Cracoviae 1900 /Seorsum impressum ex tomo XXX Dissertationum Philologicarum Academiae Litterarum Cracoviensis/ 1–38, vö. 47–69. Reimpresszióját hozza függelékben Makk F., vö. lejjebb 11. jegyzettel.
 10. S. Szádeczky-Kardoss: Zur Textüberlieferung der «Homilia de obsidione Avarica Constantinopolis auctore ut videtur Theodoro Syncello»: *Acta Antiqua Acad. Scient. Hung.*, nyomtatás alatt.
 11. F. Makk: Traduction et commentaire de l'homélie écrite probablement par Théodore le Syncelle sur le siège de Constantinople en 626... Appendice: *Analecta Avarica de I. Sternbach. /Acta Antiqua et Archaeologica XIX = Opuscula Byzantina III/*, Szeged 1975. Ez a szentbeszéd első és egyetlen teljes fordítása kommentárral és a Sternbach-féle görög szöveg reimpressziójával. A teljes homilia caputokra /I–LII/ osztása is Makktól származik. A. Kollautz, F. Barišić és G. Cankova-Petkova /feljebb 4. jegyzet/ német, szerb illetve bolgár fordítása csak válogatott szemelvényeket tartalmaz; *Mai* latin interpretációja /feljebb 7. jegyzet/ pedig csak a vatikáni kéziratban fellelhető részleteket adja vissza.
 12. Vö. Olajos T.: Theophylaktos Simokattes és a Baján-dinasztia kronológiája: *Antik Tanulmányok* 20 /1973/ 60–64; T. Olajos: La chronologie de la dynastie avare de Baïan: *Revue des Études Byzantines* 34 /1976/, sajtó alatt.
 13. Az új szövegmegállapítás további alapjaiul szolgálnak a Makk F. kommentárjában /vö. feljebb 11. jegyzet/ újonnan feltárt bibliai párhuzamos helyek, Theodoros Synkellos másik ránk maradt beszédjének /lásd F. Halkin: *Bibliotheca hagiographica Graeca* III., Bruxelles 1957, 132 N° 1058/ a nyelvhasználata és a szerző korában divatos /leggyakrabban didaktikus klauzulát alkalmazó/ prózaritmus számításba vétele /vö. H. Usener: *Sonderbare Heilige I. Der heilige Typhon*, Leipzig 1907, 61–75; *Teofilatto Simocata: Questioni naturali a cura di L. Massa Positano*, Napoli 1965, p. LXXVII–LXXXVII; lásd még a feljebb 10. jegyzetben idézett cikk 25-ös lábjegyzetét/.